

Onomastyk w ogrodzie, czyli o nazewnictwie roślin polikonfrontatywnie

Namenforscher im Garten – Nomenklatur von Pflanzen aus polykonfrontativer Sicht

Der vorliegende Beitrag behandelt die Nomenklatur von Pflanzen im polykonfrontativen Ansatz. Es wird hier binominale Benennung unter besonderer Berücksichtigung der Artenbezeichnung am Beispiel von Gartenpflanzen in niederländischer, polnischer, englischer und tschechischer Sprache thematisiert. Die Phytonyme werden in der Muttersprache in Hinblick auf onomastische Phänomene in Bezug auf die internationale botanische Nomenklatur in Latein untersucht.

Schlüsselwörter: Onomastik, Artenbezeichnung, binominale Benennung, polykonfrontative Forschungen

Onomastics in the Garden – Plant Names from the Polycofrontative Perspective

In the article the author approaches the problem of plant naming from the polyconfrontative perspective, concentrating on the binomial nomenclature. Special attention is paid to the specific epithet of the selected garden plant names in Dutch, Polish, English and Czech. The names of the phytonyms in native languages are analysed from the point of view of onomastics phenomena in comparison to their botanical names in Latin.

Keywords: onomastics, specific epithet, binomial nomenclature, polyconfrontative studies

Author: Agnieszka Jolanta Urniaż, University of Wrocław, Katedra Filologii Niderlandzkiej, ul. Nożownicza 22, 50-138 Wrocław, Poland, e-mail: e-mail:agnieszka.urniaz@uwr.edu.pl

Received: 20.2.2019

Accepted: 23.5.2019

Ze względu na różnorodność flory w zależności od położenia geograficznego oraz innych czynników m. in. kulturowych w każdym języku sposób nazywania roślin jest inny. Przed uznaniem opublikowanej przez Linneusza systematyki nazewnictwa nie było właściwie żadnego uniwersalnego sposobu ustalania jednorodnych nazw przedstawicieli flory. Zaproponowany przez niego system łacińskiej nominacji jest w znacznej części aktualny do dziś. Dzięki temu powstała w zasadzie wspólna baza pozwalająca na identyfikację poszczególnych gatunków. Jednocześnie w językach narodowych zachowały się ich nazwy zwyczajowe. Dzięki temu mamy do czynienia z funkcjonującymi równoległe dwoma systemami nazewnictwa: łacińskim (do pewnego stopnia uniwersalnym) oraz rodzimym.

Opublikowane przez Linneusza w 1753 roku „Species Plantarum” było przyczynkiem do wprowadzenia tzw. nazewnictwa binominalnego, w którym pierwszy człon nazwy jest nazwą rodzajową w postaci rzeczownika, natomiast tzw. epitet gatunkowy wyrażany

jest za pomocą formy przymiotnikowej. W okresie tym rozpoczęto również wykorzystywanie języka łacińskiego do nazywania nowoodkrywanych gatunków roślin. Zastosowanie nazewnictwa binominalnego przypisuje się Linneuszowi, jednak po raz pierwszy zostało ono użyte ponad wiek wcześniej w 1623 roku przez braci Gasparda i Jeana Bauhinów w dziele „Pinax Theatri Botanici”.

Również w czasach obecnych nazewnictwo roślin nie zostało w pełni uporządkowane. Na oznaczenie tej samej rośliny może funkcjonować wiele nazw a ta sama nazwa łacińska może w różnych krajach oznaczać inną odmianę (przykładowo *Clematis* ‘Orange Peel’ stosowana jest do oznaczania dwóch różnych roślin, natomiast *Clematis paniculata* rosnące w Nowej Zelandii pnącze, w USA używane jest do oznaczania odmiany *Clematis terniflora*). Homonimia w nazewnictwie roślin powstała w wyniku kolejnych prób jego usystematyzowania i tak polskie ‘serduszka okazałe’ pierwotnie znane pod nazwą *Dicentra spectabilis* obecnie funkcjonują jako *Lamprocampnos spectabilis*, choć wcześniejsza nazwa występuje równolegle m. in. w literaturze botanicznej.

Próby ustalenia jednolitego systemu nazewnictwa trwają do dziś. Najnowszym obowiązującym dokumentem jest tzw. Kodeks z Shenzen („Międzynarodowy Kodeks Nomenklatury Botanicznej”)¹ opublikowany w roku 2018, zawierający uregulowania dotyczące gatunków występujących naturalnie w środowisku. Natomiast kwestie nazewnictwa tzw. kultywarów reguluje „Międzynarodowy Kodeks Nomenklatury Roślin Uprawnych”², który ujrzał światło dzienne w roku 2004. Na podstawie obu tych kodeksów tworzone są również nazwy w innych językach.

Można zatem wysunąć hipotezę, że nazwy roślin w różnych językach mogą różnić się w zależności od wpływów, jakim podlegały na przestrzeni wieków. Różnice też mogą wynikać z odmiennego postrzegania świata przez różne kultury, a więc np. tworzenie nazw roślin w oparciu o inny element ich morfologii. Przykładowo *Helleborus niger* w łacinie (jak i w języku czeskim *čemeřice černá*) nazwany jest na podstawie koloru korzeni, podczas gdy polską nazwę *ciemniernik biały* zawdzięcza kwitnącym na biało kwiatom. Ta sama roślina w języku angielskim funkcjonuje pod dwoma nazwami *black hellebore* i *Christmas rose*: pierwsza jest zapożyczeniem (kalką językową) z języka łacińskiego, druga z nich odnosi się do podobieństwa kształtu do innego gatunku (róży), choć *ciemniernik* należy do rodziny jaskrowatych. Mamy więc do czynienia z taksonimem. Epitet *Christmas* jest błędnie kojarzony z okresem kwitnienia, który, choć wczesny, przypada na początek lutego. W tę tendencję wpisuje się też niderlandzkie określenie tej rośliny *kerstroos*. Kolejnym przykładem rośliny o zróżnicowanej etymologii nazwy jest *Ailanthus altissima*, który funkcjonował również pod nazwą *Ailanthus glandulosa*. Obie nazwy odnoszą się do morfologii drzewa,

¹ Międzynarodowy Kodeks Nomenklatury Botanicznej: <http://ibot.sav.sk/icbn/main.htm>, data dostępu: 20.1.2019.

² Międzynarodowy Kodeks Nomenklatury Roślin Uprawnych: http://www.actahort.org/chronica/pdf/sh_10.pdf, data dostępu: 20.1.2019.

przy czym pierwsza wskazuje na pokrój całej rośliny, druga zaś odnosi się do cechy charakterystycznej budowy liścia. Analogicznie w języku polskim funkcjonuje on pod kilkoma nazwami odnoszącymi się do wyglądu zewnętrznego: *ajlant wyniosły*, *bożodrzew gruczołowaty*. Obie te nazwy stanowią zapożyczenia, przy czym ciekawa w swej budowie jest druga stanowiąca połączenie kalki językowej z angielskiego (w odmianie amerykańskiej funkcjonuje jako *tree of heaven*) oraz łacińskiego ('*glandulosa*' = 'gruczołowaty'). Niderlandzka nazwa rośliny *hemelboom* jest również kalką z języka angielskiego. W języku polskim funkcjonuje ponadto równoległa nazwa *bożodrzew chiński* wskazująca na pochodzenie rośliny. Czeska nazwa *pajasan žlaznátý* odnosi się do budowy liścia, u nasady którego znajdują się charakterystyczne gruczoły wydzielające niezbyt przyjemny zapach. Odzwierciedlenie tego zjawiska mamy również w języku angielskim, gdzie oprócz oficjalnych nazw *tree of heaven*, *ailanthus* czy *Chinese sumach* funkcjonują również potoczne nazwy jak *stink tree*, odnoszące się do zapachu jak i *tree of hell* będące również nawiązaniem do ekspansywnego charakteru rośliny.

Sposoby nazewnictw roślin były tematem badań wielu językoznawców³. Początkowo były to wszelkiego rodzaju encyklopedie i słowniki, tak jak np. „Cruijdeboek” z roku 1554 (za: Kamper-Warejko 2014) czy też poradnik Krescensjusza „Opus ruralium commodorum libri XII” prawdopodobnie z 13 wieku, opublikowany w 1471 r. (za: Kamper-Warejko 2014). Ciekawą pozycją jest „Słownik polskich imion rodzajów oraz wyższych skupień roślin” stworzony w 1900 r. przez botanika Józefa Rostafińskiego (za: Kamper-Warejko 2014), a zawierający bogaty materiał leksykalny. W minionym stuleciu jedną z ważniejszych polskich botanicznych publikacji słownikowych był „Słownik roślin użytkowych” Zbigniewa Podbielkowskiego z roku 1964, wielokrotnie aktualizowany w latach kolejnych. Porównywalną pozycją jest dwutomowy słownik Gertha van Wijka „Dictionary of plant names” stworzony w latach 1911–16 a zawierający nazwy ludowe roślin w języku niderlandzkim, angielskim, francuskim i niemieckim. Ze słowników z czeskiego obszaru językowego warto wymienić „Botanický slovník: slovník rostlinných jmen: česko-latinsko-německý, německo-latinsko-český, latinsko-český rejstřík” Rudolfa Rady z 1998 roku.

Jedną z form badania zmian nazewnictwa roślin są mapy występowania odmian dialektycznych, przykładowo jednym z ciekawszych opracowań w języku niderlandzkim było studium Ludovica Grootaersa z 1924 roku („De namen van de roode aalbes, *Ribes rubrum* in Zuid-Nederland”, za: Brok 2003) czy też opublikowana w 1933 roku praca J. L. Pauwelsa „Enkele bloemnamen in de Zuid-Nederlandsche dialecten” (za: Brok 2003). Warto też wspomnieć o jego publikacji „Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland” (za: Brok 2003) czy też o publikacjach uwzględniających odmiany poszczególnych fitonimów, np. „De Westfaalse expansie” Klaasa Heeromy (1953).

³ Ze względu na ograniczenia wynikające z limitu stron przytoczone zostały jedynie wybrane pozycje bibliograficzne.

Nazwy roślin jako obszar badań językoznawczych to przede wszystkim badania historyczne nazw roślin Anny Spólnik (1990). Aspekt historyczny badań możemy także zauważyć w pracach Earle'a („English plant names from the tenth to the fifteenth century” 1880) i Machka („Ceská a slovenska jmena rostlin“ 1954).

Powstały też prace dotyczące nazw gwarowych roślin. Tu warto przytoczyć pracę Stanisława Dubisza z końca lat siedemdziesiątych („Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warمیńsko-mazurskich” 1977) i prace Ewy Rogowskiej z przełomu XX i XXI wieku („Kaszubskie nazw roślin uprawnych” 1998, „Gwarowy obraz roślin w świetle aktywności nominacyjnej ich nazw” 2005) poświęcone głównie motywacji semantycznej gwarowych nazw roślin. W ostatnich latach na analizie polskich nazw gwarowych skupiła się Jadwiga Waniakowa (2012). Z najnowszych prac warto wspomnieć o artykułach Hara Broka z lat 2003–2011 czy też Umberto Quattrocchio („CRC world dictionary of plant names: common names, scientific names, eponyms, synonym, and etymology” 2017). Na szczególną uwagę zasługuje też publikacja Teresy Skubalanki (2009) „Polskie nazewnictwo roślin. Struktura zbioru”, w którym autorka przytacza szereg interesujących źródeł, dotyczących polskiego nazewnictwa roślin.

W niniejszym artykule koncentruję się przede wszystkim na uzyskaniu odpowiedzi na następujące pytania:

- Do jakiego stopnia systemy nazewnictwa roślin stosowane w analizowanych językach są zgodne z międzynarodową nazwą łacińską?
- Czy można zauważyć tendencje nazewnicze w poszczególnych językach i czym są one uwarunkowane?

Z punktu widzenia terminologii onomastycznej nazwy roślin można zaliczyć bądź do kategorii bionimów, bądź też fitonimów. Pierwsze z tych pojęć jest szersze i oznacza nazwę własną obiektu ożywionego (człowieka, zwierzęcia czy rośliny), natomiast drugie z nich jest wąskie znaczeniowo i określa nazwę indywidualną nadawaną roślinom (za: Gałkowski 2012)⁴. W naszych rozważaniach skłaniamy się ku pojęciu fitonim oznaczającym „nazwę rodzajową bądź gatunkową rośliny”.

Nazwy roślin (fitonimy) w językach rodzimych wynikają z określonych tradycji i w każdym języku tworzone są według określonego klucza. Najczęściej spotykane są tzw. morfonimy, które opisują wygląd zewnętrzny (np. *dereń biały*) oraz tzw. eponimy, które są uhonorowaniem jakiejś postaci rzeczywistej (najczęściej historycznej) czy też mitologicznej (np. *sosna Thunberga*). Do grupy dość popularnych fitonimów można zaliczyć też tzw. toponimy, uwzględniające nazwy geograficzne (np. *grusza japońska*, *wierzba mandzurska*), bionimy opisujące miejsce występowania (np. *niezapominajka leśna*), czy też taksonimy, które wskazują na jakieś podobieństwo (np. *migdałek trójklapowy*).

⁴Gałkowski, Artur, por. <https://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska>, data dostępu: 20.11.2018.

W przypadku nazw gatunkowych roślin można również zauważyć tendencję do tworzenia nazw w odniesieniu do innych zjawisk. Dla celów ich scharakteryzowania przyjęto w niniejszym artykule następujące pojęcia w oparciu o cechę lub zjawisko będące podstawą tworzenia konkretnego onimu. Epitet gatunkowy określający sposób wzrostu, np. *jałowiec płożący*, funkcjonuje jako troponim. Epitet określający naturalne siedlisko danej rośliny, np. *niezapominajka leśna*, to bionim, natomiast określenie perionim skrywa w sobie oznaczenie okresu/czasu występowania jakiegoś zjawiska (głównie kwitnienia), np. *milek wiosenny*.

Analizie poddano 250 nazw gatunkowych popularnych roślin ogrodowych, przy czym taksony zostały podzielone na trzy grupy ze względu na ich pokrój i trwałość:

- grupę obejmującą rośliny jednoroczne, dwuletnie i cebulowe - (40),
- grupę roślin wieloletnich zawierającą byliny i pnącza (111),
- oraz grupę obejmującą krzewy i drzewa (99).

Wybór materiału do analizy porównawczej dokonano na podstawie „Katalogu roślin ogrodowych” Związku Szkółkarstwa Polskiego⁵ oraz niderlandzkojęzycznego serwisu sootenbank.nl. Czeskie odpowiedniki oparto na bazie danych obejmującej nazwy roślin zebranych przez zespół botaników czeskich w ramach projektu badawczego opublikowanego na stronie botany.cz. Z kolei za źródło angielskich odpowiedników naszego korpusu posłużyły wspomniane wcześniej słowniki Podbielkowskiego (1974) oraz Anioł-Kwiatkowskiej (2003).

W wyniku analizy naszego materiału leksykalnego możemy stwierdzić, że zgodność nazewnictwa rodzimego z nazewnictwem łacińskim w omawianych językach zachowana jest w różnym stopniu. Pełną zgodność onomastyczną w zakresie epitetu gatunkowego uzyskujemy najczęściej w przypadku bylin. I tak pospolita *Myosotis sylvatica* (nl. *bosvergeet-mij-nietje*, pl. *niezapominajka leśna*, ang. *wood forget-me-not*, cz. *pomněnka lesní*) we wszystkich przypadkach jest bionimem. Jedyną niezgodnością jest nazwa rodzajowa *Myosotis*, która sama w sobie jest taksonimem (oznacza z greckiego ‘mysie uszko’), lecz w nazwach w językach rodzimych nie jest realizowana w tej formie.

Podobną zgodność w zakresie realizacji epitetu gatunkowego mamy w przypadku gatunku *Gentiana verna* (nl. *voorjaarsgentiaan*, *lentegentiaan*, pl. *goryczka wiosenna*, ang. *spring gentiaan*, cz. *hořec jarní*). Epitet gatunkowy przyjmuje w tym przypadku formę perionimu. W tym przypadku również istnieje rozbieżność pomiędzy nazwą rodzajową, będącą eponimem (nazwa jest uhonorowaniem Gentiusa, króla Ilirii) a nazwami w językach rodzimych, jednakże ograniczona do języka polskiego i czeskiego. Języki niderlandzki i angielski jako nazwy rodzajowej używają formy zapożyczonej z języka łacińskiego.

⁵ Por. <https://www.e-katalogroslin.pl/search/basic>, data dostępu: 10.11.2018.

Kolejnym wariantem jest grupa roślin, w której odnajdujemy wysoka zgodność nazw rodzimych z łacińską nazwą botaniczną, przy czym w jednym z omawianych języków epitet gatunkowy realizowany jest w innej postaci. Przykładowo *Salix alba* (nl. *schietwilg*, pl. *wierzba biała, srebrna, pospolita*, ang. *white willow*, cz. *vrba bílá*) w trzech omawianych językach posiada epitet gatunkowy wyrażony za pomocą morfonimu, natomiast w języku niderlandzkim realizowany jest poprzez formę odczasownikową opisującą sposób kwitnienia (tworzenia się charakterystycznych 'bazi') a więc troponim.

Do tej grupy można również zaliczyć *Muscari armeniacum* (nl. *druifhyacint*, pl. *szafirek armeński*, ang. *Armenian grape hyacinth, garden grape-hyacinth*, cz. *modřeneček arménský*), popularną roślinę cebulową. Jest to dość szczególnie przypadek, gdyż zasadniczo w trzech językach mamy do czynienia z toponimem a w czwartym z taksonimem. Jednakże angielska forma wyrażona jest za pomocą złożonego epitetu zawierającego zarówno taksonim jak i toponim.

Kolejna wyróżniona grupa to przypadek, gdy w dwóch analizowanych językach występuje zgodność nazwy rodzimej z łacińską nazwą botaniczną. Przykładowo *Salix petandra* (nl. *laurierwilg*, pl. *wierzba pięciopręcikowa*, ang. *bay willow*, cz. *vrba pětimužná*) wykazuje zgodność w zakresie epitetu będącego morfonimem w języku polskim i czeskim. Niderlandzki odpowiednik wyrażony jest za pomocą taksonimu, podczas gdy w języku angielskim mamy do czynienia z bionimem.

Również w tej grupie istnieją odstępstwa od reguły. Nazwa jednorocznego gatunku *Amaranthus caudatus* (nl. *kattenstaartamarant*, pl. *szarłat zwisły, ogrodowy*, ang. *love-lies-bleeding, pendant amaranth, tassel flower, velvet flower, foxtail amaranth*, cz. *laskavec ocasatý*), posiadającego charakterystyczne zwisające kwiatostany przypominające ogon, jest zgodna w języku angielskim (*pendant amaranth*) i polskim z łacińską nazwą realizowaną za pomocą troponimu, w języku niderlandzkim i czeskim natomiast jest taksonimem. Jednocześnie w języku angielskim funkcjonuje wiele form nazwy gatunkowej, w tym również nazwa będąca taksonimem (*foxtail amaranth*).

W naszym materiale znaleźliśmy również przykłady nazw roślin, których nazwa w języku rodzimym jest zgodna jedynie w jednym języku. W przypadku krzewu *Rosa pendulina* (nl. *Alpenroos*, pl. *róża alpejska*, ang. *Alpen/Alpine rose*, cz. *růže převislá*) epitet gatunkowy w formie troponimu można odnaleźć jedynie w nazwie czeskiej. W pozostałych omawianych językach wyrażony jest on zgodnie w formie toponimu.

Ostatnią grupę stanowią fitonimy, które nie wykazują żadnych podobieństw nazw rodzimych do łacińskiej nazwy gatunkowej.

W przeanalizowanym materiale przeważają rośliny grup zawierających zgodność w dwóch lub trzech językach. Grupy z pełną zgodnością lub zupełnym brakiem zgod-

ności są sporadyczne. W nazewnictwie roślin ogrodowych przeważają formy epitetu gatunkowego realizowanego w formie toponimów, bionimów i morfonimów. Dość częste są też eponimy. Największe różnice można dostrzec wśród gatunków, które na danym obszarze językowym istniały przed wprowadzeniem systemu binominalnego. W znacznej mierze nazwy wprowadzane okresie późniejszym są zbliżone do nazwy botanicznej. Grupą, która wykazuje największe zróżnicowanie w zakresie nazewnictwa są byliny.

Wykaz literatury

- ANIOŁ-KWIATKOWSKA, Jadwiga. *Wielojęzyczny słownik florystyczny*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003. Print.
- BROK, Har. „Publicaties over plantennamen in Nederland, Nederlandstalig België en Frans-Vlaanderen”. *Werken van de koninklijke commissie voor toponymie en dialectologie*. Vlaamse afdeling: Peters Publishers, 2003. Print.
- DUBISZ, Stanisław. *Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warمیński-mazurskich*. Wrocław: Ossolineum, 1977. Print.
- EARLE, John. *English plant names from the tenth to the fifteenth century*. Oxford: Clarendon Press, 1880. Print.
- HEEROMA, Klaas. „De Westfaalse expansie”. *Taal en Tongval* 5 (1953): 20–26. Print.
- KAMPER-WAREJKO, Joanna. „Struktura nazw roślin występujących w XVI-wiecznym polskim tłumaczeniu poradnika Piotra Krescencjusza na tle ówczesnej normy”. *Linguistica Copernicana* 11 (2014): 143–158. Print.
- MACHEK, Václav. *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954. Print.
- NOWAKOWSKA, Anna. *Świat roślin w polskiej frazeologii*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2015. Print.
- PODBIELKOWSKI, Zbigniew. *Słownik roślin użytkowych*. Warszawa: Państwowe Wydawn. Rolnicze i Leśne, 1974. Print.
- QUATTROCCHI, Umberto. *CRC world dictionary of plant names: common names, scientific names, eponyms, synonyms, and etymology*. Routledge: New York, 2017. Print.
- RADA, Rudolf. *Botanický slovník: slovník rostlinných jmen: česko-latinsko-německý, německo-latinsko-český, latinsko-český rejstřík*. Praha: Blatenská Tiskárna, 1998. Print.
- ROGOWSKA, Ewa. *Kaszubskie nazwy roślin uprawnych*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1998. Print.
- ROGOWSKA, Ewa. *Gwarowy obraz roślin w świetle aktywności nominacyjnej ich nazw*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2005. Print.
- SKUBALANKA, Teresa. „Polskie nazewnictwo roślin. Struktura zbioru”. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio philologiae*, 27 (2009): 129–144. Print.
- SPÓLNIK, Anna. *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. Print.
- VAN WIJK, Gerth. *A dictionary of plant names (Vol. 2)*. Asher: M. Nijhoff, 1916. Print.
- WANIAKOWA, Jadwiga. *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Zagadnienia ogólne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012. Print.

ZITIERNACHWEIS:

URNIAŻ, Agnieszka, Jolanta. „Onomastyk w ogrodzie, czyli o nazewnictwie roślin polikonfrontatywnie.” *Linguistische Treffen in Wrocław* 15, 2019 (I): 377–384. DOI: 10.23817/lingtreff.15-33.